

СТОПАНСКО-ИНДУСТРИАЛНА ДЕЙНОСТ НА БРАТЯ СТАЙНОВИ В ПЕРИОДА 1918–1948 г.

Иво Косев

ECONOMIC AND INDUSTRIAL ACTIVITY OF THE STAYNOV BROTHERS IN THE PERIOD 1918–1948

Ivo Kosev

Abstract: *During the period from the end of World War I in 1918 to the beginning of 1948, considered in this study, certain representatives of the Staynov family from Kazanlak turned the braiding craft into the most modern wool textile industry thanks to their strong will, common sense and entrepreneurship despite constant life difficulties and social problems. In that period of time, quite natural processes took place. The paper also has a genealogical character in relation to these persons – industrialists of the fourth generation of the Staynov family.*

Keywords: *the Staynov brothers; genealogical; industrial; Kazanlak; stock company; factory; workers.*

В началото на XX век *Братя Стайнови* остават като малко изключение със своята стопанска дейност поради широките си връзки с турските пазари, земите на днешна Албания и Сърбия, а също и благодарение на реномираното качество на своите гайтани и други продукти. Те модернизират и разширяват своето производство, като почти единствени задоволяват нуждите от качествен продукт на местния пазар, докато всички останали постепенно ликвидират, преустройват дейността си в различни производства или загиват [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 24–25].

• *Предизвикателствата на новото време. Създаване на нова, модерна вълнено-текстилна индустрия*

Непосредствено след световния военен конфликт динамиката на живота подтиква Стайновци да предприемат нови ходове в своята дейност. През 1919 г. основават *Акционерно дружество за индустрия под название: „Братя Стайнови“ АД* със седалище гр. Казанлък „и клонове според нуждата в България и странство“. Дружеството е регистрирано при Севлиевския окръжен съд на 2 август с начален капитал 12 000 000 лв., като през следващите години на своето развитие той нараства съответно на 20 и 30 000 000 лв. Дружеството има за цел да се занимава с индустрия и търговия за своя и чужда сметка.

Правата на всички акционери са равни. Съразмерно с акциите си всеки акционер има право върху капитала и печалбите на дружеството. Редовните

годишни събрания на акционерите се свикват от управителния съвет. Всички решения на общите и редовните събрания се вписват в специална книга, прошнурована и прономерована и подпечатана от нотариалната власт и се подписват от предвиденото в устава бюро и от желаещите акционери. Протоколът в оригинал или препис от същия се изпраща на съответната правителствена власт.

Управлението на дружеството се поверява на управителния съвет, състоящ се от 6 души акционери. По решение на същия числото на членовете му може да се увеличи до 9. Членовете на управителния и проверителния съвети получават за всички заседания – заседателни, пътни и дневни пари по тарифа, одобрена от общите събрания. Те имат право още и на тантиеми, предвидени в устава. Управителният съвет се свиква на заседание от председателя на същия или по желание поне на двама члена.

Всяка година управителният съвет избира помежду си председател и подпредседател. Когато председателят отсъства от съвета, заседанията се председателстват от подпредседателя, а в негово отсъствие – от най-стария от членовете.

Дружеството се подписва от двама души измежду членовете на управителния съвет или един член на същия и едно упълномощено лице – директор или прокурист. Подписите, които ангажират дружеството, се слагат под неговото име – напечатано или ръкописно: „*Братя Стайнови а.д.*“ или на френски „*Stainoff Freres s.a.*“ Потвърждава се патронният празник на дружеството – „Св. Три Светители“ [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 1].

През 1922 г. във Виена умира Грую П. Стайнов – съдружник и брат на покойния от 1918 г. Стоян П. Стайнов, стопански дейци от предходната генерация на рода. Грую се проявява като отличен администратор и допринася много за процъфтяването на фирмата „*Братя Стайнови*“. Така работата на акционерното дружество постепенно се поема от техните синове Генчо и Маню Стоянови Стайнови, Захари и Стоян Груеви Стайнови. Понеже работата на фирмата се развива и разширява много бързо, те канят за съдружници и братовчедите си (*синове на третия брат на Стоян и Грую – Христо*) Петко и Алекси Христови Стайнови. Започва времето на модерните индустриалци [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 52].

За да бъдат възприети от пазара, преждите и плетените артикули трябва да бъдат качествени – меки и боядисани с хубави, свежи и трайни цветове. За целта към своята пасмантерийна фабрика¹ *Братя Стайнови* строят модерна

¹ Пасмантерийната фабрика на *Братя Стайнови* се задвижва от 12 електромотора по 12 к.с. Произвежда: 1. Гайтани на модерни чаркове, които намират пазар из цялата страна и главно в Старозагорски и Бургаски окръзи и отчасти в Турция и Албания; 2. Връзки и ширити за обуца, които се пласират из вътрешността на България; 3. Апликации, галони, сърмени и еластични изделия, копринени шнурове, както и копринени, вълнени и памучни ширити и сутажки за нуждите на българското градско и селско население; 4. Боядисани вълнени прежди за трикотаж, ръчна работа и за бро-

парна бояджийница за вълнени прежди (1922–1923 г.), но те все още нямат собствена модерна камгарна предачница и обработват своите вълни на ишлеме като акционери във фабрика „Розова долина“. Преждата за ръчно плетиво става голям артикул и фабриката започва да работи за своя сметка, което е много правилна посока, но изключително опасна за *Братя Стайнови*, които при развитата си работа в новата търговия, могат да бъдат ограничени и дори лишени от правото да предат свои вълни във фабриката. Поради това те замислят да си построят собствена предачница в Казанлък, което е трудна за изпълнение задача, тъй като се явяват конкуренти на фабрика „Розова долина“ и нейното ръководство може да попречи на инициативата, като забрани на *Братя Стайнови* да работят своя продукция във фабриката [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 26].

Борбата за съществуване налага новата камгарна предачница да бъде построена от Стайновци в най-голяма тайна от управлението на фабрика „Розова долина“. Обмисляйки тази решителна стъпка, *Братя Стайнови* създават и *Акционерно дружество за индустрия „Триумф“*² в съдружие със „Станчо х. Димитров и Г. П. х. Генчев“, като представят планове по съответния ред за разрешаване строеж на една дървопреработваща фабрика за шперплат и мебели. След получаване на разрешението те построяват сградата, но когато пристигат сандъците с оборудването се оказва, че в тях вместо дървопреработващи има предачни машини [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 27; вж. Колинкоев, И. 1926, с. 3].

След бързото им монтиране на 1 юни 1925 г. новата *вълнено-предачна фабрика „Триумф“* започва изработването на хубави камгарни прежди. Производственият процес започва не от сурова непрана вълна, а от влачена вълна на лента, внасяна от чужбина. Местна рунява вълна фабриката не може да преработва. До този момент всички камгарни предачници в страната разполагат с английски машини от фирмата „Smith & Son“. За пръв път у нас във фабрика „Триумф“ е въведена нова система машини, при които предварителното предене (предпреденето) става по „френска“ система, а самото предене на рингови предачки. Целият производствен процес преминава изцяло по съвсем различен метод от английския, което създава на фабриката известни технически

дери от испанска вълна и тифтик. През летния сезон работят 50–55 човека, а през зимния около 70. За работници, които не са от Казанлък, фабриката разполага с жилищна сграда от 12 стаи [вж. Колинкоев, И. 1926, с. 3].

² Според изследователя Ив. Колинкоев акционерно дружество „Триумф“ е създадено през 1919 г. „под името Нова Банка“. Вероятно това става непосредствено след основаването на „Братя Стайнови“ АД. В известна степен конспиративното наименование „Нова Банка“ показва изключителната важност на това стопанско-индустриално начинание с дългосрочна перспектива [вж. Колинкоев, И. 1926, с. 3]. Причините за забавяне откриването на фабрика „Триумф“ (между 1919–1925 г.) вероятно са: 1. Трудните години от социално-икономически характер след Първата световна война; 2. Строежът от *Братя Стайнови* на модерната парна бояджийница, съвпадащ с изграждането на новата фабрика „Триумф“.

преимущества. Към 1926 г. предприятието разполага с около 1200 вретена. Движи се чрез 2 електромотора с 40 и 15 к.с. Произвежда камгарни прежди до № 48. Бройката на работниците е 54. В социален аспект към фабриката има жилищна сграда с общо 9 стаи, разделени за 3 семейства и за около 25 работника [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 28].

Според устройството не се предвижда фабрика „Триумф“ да работи за своя сметка. Предварително споразумение между акционерите определя реда, според който да предат своите вълни като заплащат установено ишлеме, покриващо разноските на фабриката. Съдружниците на *Братя Стайнови* не успяват да организират свое търговско предприятие за купуване и предене на ишлеме във фабриката до продажба на готови прежди. Те трябва да устроят и своя бояджийница, което не е по техните сили. Поради липса на опит, съдружниците решават да ликвидират своите акции, като предлагат на „*Братя Стайнови*“ АД да ги изкупят. По този начин те стават собственици на всички акции, на цялата предачна фабрика „Триумф“ [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 27].

Така стопанското обединение се превръща в едно затворено за външни акционери, чисто роднинско акционерно дружество. Скоро то пренася своята централа в София, открива клонове в Пловдив и Русе. Както се вижда от устава, родствениците от фамилия Стайнови са членове на управителния съвет на дружеството, като си разпределят работата по управлението на предприятието и действат винаги в пълна сговорчивост [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 52].

Ето и кратка справка за главните действащи лица в акционерното дружество през годините 1925–1948 г.:

Генчо Стоянов Стайнов (1884–1966) – Завършва Земеделско училище в Муден, Швейцария. Поради интереси в областта на хидростроителството и електроинженерството, посещава лекции в Екол д'Енженъор (Инженерно училище). Дългогодишен председател на управителния съвет на дружеството. Установява се да живее в София след 1921 г., откъдето ръководи общото управление на предприятието. Занимава се с покупките на новите машини и общото разрешаване на техническите задачи и строежи.

Маню Стоянов Стайнов (1887–1934) – Завършва Текстилно инженерство в Кемниц – Германия, специализира и текстилно бояджийство. Заедно с братовчед си Захари организира работата във фабриката, внасят нови технологии и машини, които дават тласък на текстилната промишленост, ръководи бояджийницата. Член на Пловдивската търговско-индустриална камара. Ранен лошо в лявото рамо през Първата световна война, той умира по-късно от раната си.

Захари Груев Стайнов (1900–1984) – Следва *Архитектура* в Германия. Чете и следи специализираната литература, за да се издигне високо в индустриалното поприще. Завежда камгарната предачница. Той е главен технолог на производството и изключителен професионалист. От него може да се научат много неща за качеството на вълните, за първичната им обработка и преденето. Негова е заслугата за високото качество на преждите. Оценен като специалист, дълго след 1944 г. продължава да работи като технолог във вълнения текстил.

Стоян Груев Стайнов (1903–1948) – Завежда клона на фирмата в Пловдив. Завършва стопанско-икономически науки в Тимишоара, важен университетски център в Румъния. С дейността си допринася много за просперитета на предприятието.

Петко Христов Стайнов (1896–1944) – Завършва *Право* в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Административен ръководител на фабриката. Занимава се със стопанско-юридическите въпроси и закупуването на местните вълни. След смъртта на Маню Стайнов той поема ръководството и на бояджийницата. Умира внезапно през лятото на 1944 г.

Алекси Христов Стайнов (1897–1963) – Изключително дисциплиниран, упорит и трудолюбив. Завежда магазина за дребна продажба в София. Прави поупките на чуждестранни вълни и ленти за фабриката.

Д-р инж. Стоян Генчев Стайнов (1914–1984) – син на Генчо Стайнов. Завежда щрайхгарната предачница и тъкачница – най-новото вълнено-текстилно предприятие на *Братя Стайнови*. За първи път в България Стоян Г. Стайнов успява да организира производството на филцове за книжните фабрики в страната и други тъкачни новости³ [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 53; Стайнова-Вушева. 1993; Георгиевич, Г. 1997; Косев, И. 2019, с. 187; Искра. 1944; МИК – НИ/д. Венков, Д. 1985].

След стопанското сливане започват нови строежи и доставка на нови машини, за да се доокомплектова фабриката. Доставени са перални и влачални машини, за да започва производственият процес от сурова вълна. Инсталират се големи парни котли. Построена е съвсем нова, най-модерна бояджийница с много бояджийски апарати от хром-никелова стомана (първите в България). Доставят се все нови предачни и пресукални машини, за да се създаде съвсем скоро по думите на Генчо Стайнов – „най-голямата камгарна вълно-предачница в България“. По този повод той ще напише: „В един от етажите на фабриката се намери място и за старите ветерани – трийсеттях европейски чаркове за гайтан, които продължиха известно време още да поработват. А най-старите от турско време, ръчно ковашки гайтанджийски чаркове ръждаваха нейде по таваните в пълно забвение, изиграли своята роля в индустриално развитие на България“ [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 28].

Едни от основните фактори за съществуването на една стопанско-производствена структура са наличието на добра (качествена) **суровина**; намиране на достатъчно **пазари** за продажба (пасиране) на произведената продукция, предназначена да задоволи конкретни обществени потребности като главната цел е получаването на определена печалба и не на последно място квалифицирани **работници** със съответните необходими грижи за тях. Нека видим какви методи в стопанската си дейност използват *Братя Стайнови*.

Като говорим за качествена суровина, неминуемо се стига до вълнения проблем в България през годините след Първата световна война. По това време в страната има около 9 000 000 овце. Въпреки това всички вълно-предачни

³ **Нанчева, Р.** Биография на Генчо Стайнов. Фамилен архив.

фабрики, след като изкупят местните вълни, започват да внасят и чуждестранна суровина. Груби вълни подобно на българската се внасят от Южна Америка – Лаплата, Нова Зеландия и др. Вълни с лошо качество се внасят също от Анадола и Алжир. Мериносови вълни се внасят главно от Австралия и други места. Най-често суровината се внася влачена на ленти. Генчо Стайнов изтъква три причини за този внос:

1. Нашите овце дават недостатъчно количество вълна. Докато австралийските и южноамериканските овце имат руна тежащи 5–8 и повече килограма, руната на нашите овце тежат средно 1,2 кг. Като цяло нашата овца дава много малко вълна, при това груба и остра.

2. Българските селяни употребяват прекалено много вълна, поради което изкупуването за фабриките е недостатъчно. Характерното при дрехите на нашите селяни е, че са изтъкани обикновено от ръчно предена вълна. Селянинът носи голям вълнен пояс, вълнени навуца и дори черни вълнени връзки за тях. Нощем за постилане и завиване използва тежки, дебели вълнени черги. Много вълна има и в женското селско облекло, за сукмани, престилки и разни шевици по тях. Изобщо през разглеждания период в бита на нашия селянин се стига до разхищение на вълна, докато при другите народи употребата ѝ е много по-малко.

3. Поради споменатия факт, че местната вълнена суровина е груба и остра се налага внос на мериносова вълна за производството на фини платове и трика.

През третото десетилетие на ХХ в. България е с най-много овце на глава от населението в Европа. Други страни, дори с по-малко овце, не само задоволяват своите нужди, но и изнасят вълна. За подобряване лошото състояние на нашето овцевъдство не е направено почти нищо през този период, освен няколко недовършени опитни кръстосвания в научните институти. *Братя Стайнови* решават и в тази област да направят опити за проучване възможностите за подобрене на овцевъдството в страната [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 33].

За тази цел през 1932 г. те купуват 40 бели старозагорски овце, а от Унгария доставят два елитни камволмериносови коча, които пристигат с Ориент експрес от Будапеща. Още същата година овцете са разплодени от мериносовите овни, като преследваната развъдна цел е чрез последователни кръстосвания да се създаде един тип местна камволмериносова овца, отличаваща се не само с голяма вълнодайност и доброкачествена вълна, но и със задоволителна млечност, добра растовитост, развъдна стойност и т.н. За да се гарантира добрият резултат на начинанието, е обзаведена образцова овцевъдна станция, поверена на опитен овчар, като отчетността на дажбите, научните наблюдения и измервания завежда счетоводителят на фабриката Стоян Захариев⁴. Научното ръководство на опитната станция е поверено на Александър Петров – зоотех-

⁴ **Стоян Захариев** е братовчед по майчина линия на индустриалците Захари и Стоян Груеви Стайнови и техния брат – композиторът Петко Груев Стайнов. *Интервю с архитект Стефан П. Стайнов*, 19.04.2020 г., 13.00–13.30 ч.

ник, асистент при професор Г. С. Хлебаров от Института по животновъдство на Агрономо-лесовъдния факултет към Софийския университет. Той всеки месец редовно прави необходимите измервания и дава необходимите напътствия, като се водят различни книги и попълват формуляри за всяка овца и приплод. Опитите завършват през 1936 г., когато със съдействието на *Братя Стайнови*, Александър Петров издава научен труд, свързан с резултатите от опитите с това стадо [вж. **Петров, А.** 1936]. Книгата носи посвещение от автора: *„На Братя Стайнови, едни от първите индустриалци – радатели по подобрението на българското овцевъдство, респективно вълнопроизводство, посвещавам настоящия труд“*.

Резултатите от проведените опити са повече от насърчителни. Още при втората генерация от последователни кръстоски се получава средна годишна вълнодайност от овца 5,200 кг руно непрана вълна, при 45,6% рандеман при прането. Получената вълна е мериносова, като на бащата коч. Средното дневно количество мляко от овца е 510 г или два пъти повече от унгарските майки, които не са тъй млечни като старозагорските овце, които дават средно 530 г на ден.

След привършването на опитите *Братя Стайнови* подаряват това стадо на Института по животновъдство в София [**МИК – ННИ/д. Стайнов, Г.** 1963, с. 34]. Това тяхно дело и начин на действие показват житейско-обществената им философия за подпомагане развитието на конкретния български стопански сектор посредством изградените и възпитани през годините дарителски традиции.

Вторият фактор – борбата за пазари и пласиране на произведената продукция се свързва основно с конкуренцията, която се води между предприятията по две линии: по-евтина цена или по-добро качество. *„Братя Стайнови“ АД* винаги се придържат към втората линия без да се конкурират в цената, нещо повече – цените на всички видове вълнени прежди на фирмата са винаги по-високи от тези на габровските фабрики. Въпреки това те се търсят извънредно много и са известни под името *„Вълна Брастай“*. Другата казанлъшка фабрика *„Розова долина“*, под вещото техническо ръководство на Б. Кейн и други интелигентни дейци, влезли в нея, също държи за високото качество на своите прежди. Двете казанлъшки фабрики, вместо да бъдат конкуренти, те се състезават с габровските фабрики по линията на доброто качество и печелят състезанието, като налагат на пазара името *„Казанлъшка прежда“*, превъзхождаща по качество габровската.

Една трета линия в борбата за пазари са новостите. Според Генчо Стайнов: *„да бъдеш първи в производството на някой нов артикул, но и да съумееш да го наложиш на пазара – да стане „шлагер“ на деня, и докато другите се приспособяват за неговото производство – „да му обереш каймака“, както се изразяват по старому“*.

Поради това *Братя Стайнови* в съдружие с Анастас Ангелов откриват в София на ул. „Лега“ – „Дишков базар“, трикотажно ателие *„Елеганс“* за производство на фино, модно дамско трико. Ателието е обзаведено с плетачни ма-

шини за тънки мериносови прежди и предачницата на *Братя Стайнови* започва да произвежда нов артикул: мериносова прежда за трикотажа, боядисана в модни, хубави, свежи цветове. Изработените от образцовото ателие „Елеганс“ модни дамски трика скоро се налагат на софийския пазар, както и на други места из страната, радващи се на извънредно голямо търсене. Най-добрите габровски фабрики за фин дамски трикотажа, които държат на реномето на своето качество, като Тотю Пантев, Тотю Йовчев и др., стават най-големи и редовни клиенти на *Братя Стайнови* за тези прежди. В София най-модните трикотажни ателиета също работят изключително с мериносови прежди от фирмената фабрика. Дори в софийския магазин „Казанлък“, в който се продават преждите на фабрика „Розова долина“, се продава и трикотажа от ателието на Стоян Тошев, изработен от мериносовите прежди на *фабрика „Братя Стайнови“*.

За ръчно плетиво *Братя Стайнови* разпространяват също и нов тип фина прежда, която наричат „Зефир“. Това качество, макар и скъпо, бързо се налага на пазара с голям пласмент. За по-широко пласиране на преждите за ръчни плетива фирмената политика е „По-близо до консуматора“. За целта *Братя Стайнови* откриват свои магазини за дребна продажба в София, Пловдив, Русе и Стара Загора. В градове като Варна, Лом, Самоков и др., привилегировани клиенти продават изключително „Вълна Брастай“. Те първи и единствени започват да издават месечно илюстрирано списание „Брастай“ за популяризиране на ръчните плетива. Списанието се раздава безплатно на клиентите при покупките им.

Политиката на „модните новости“ за фирмата се характеризира с внасянето на специални машини – ефектни пресукала, на които започват да работят модни прежди – буклета, фризета, шлингени, корал, жеспе и др. мерино прежди за ръчни плетива, наречени „Мерино фантези“. Тези новости се продават на високи цени и са изключително популярни и търсени от жените. Стремещът на габровци да последват *Братя Стайнови* не е лесен, тъй като им трябва много време да си доставят специалните машини. Те си набавят ефектните пресукала след близо година, за да излязат на пазара с техни ефектни прежди, но лошо имитирани, в резултат на което се губи интереса и този род ефектни прежди излизат от мода. Веднага след това *Братя Стайнови* популяризират и пускат на пазара модни прежди с различни примеси на ефектни влакна. Според Г. Стайнов – „*Поуката от всички тия „шлагери“ е, че модата е от полза само за този, който пръв съумее да я въведе и наложи. Но щом даден „шлагер“ се вулгаризира, щом престане да бъде вече новост, от нея клиентелата се отвращава и вулгаризаторите и подражателите винаги губят*“.

Братя Стайнови също първи започват да работят специални мериносови прежди за бродерия в пакетчета, които се наричат „Гевтик“, както и малки мериносови кълбенца, които наричат „Миньон“.

Една област, в която изобщо всички камгарни предачници в България много бавно и трудно навлизат, е тъкачната прежда за платове. Тъкачните фабрики за вълнени платове в Сливен, Габрово и София използват безмитен внос

на камгарни тъкачни прежди по силата на *Закона за насърчение на местната индустрия*.

Тъкачите обикновено получават от чужбина образци от модни платове, по които фабриките си поръчват влизащите в състава на плата съответни прежди – боядисани, мулинета, меланжи или прежди с ефекти, а също получават и сплитката на тъканта, по която успяват да изработят платовете точно по мострите, които са си избрали. Изкуството им се състои главно в това да имат вкус при подбора на мостри, които ще имат успех на пазара.

През втората половина на 30-те и началото на 40-те години българските предачници успяват да проникнат по-значително в тъкачната индустрия, главно поради военната конюнктура, затрудняваща вноса на тъкачни прежди отвън. Пак по това време и някои тъкачници в Сливен, София и Габрово строят свои камгарни предачници. „*Братя Стайнови*“ АД също строят собствена тъкачна фабрика с комплектна шрайхгарна предачница и апретура за платове и започват да произвеждат хубава камгарна и шрайхгарна вълнена продукция, изключително от своите предени прежди [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 29–31].

Третият важен фактор на стопанско-производствената дейност е полагането на грижи за работния персонал в индустриалната структура. Работният ден на старите калфи гайтанджии през XIX в. трае цели 24 часа – непрекъснат процес. След построяването на фабрика „Розова долина“ работният ден трае между 12 и 14 часа, като работниците се събират предимно от града и околията. След създаването на Закона за женския и детския труд работното време е намалено на 10 часа. С промяната на закона от 1919 г. се въвежда 8-часовият работен ден, като се дава право на работодателя със съгласието на работниците при усилен сезон да увеличава работния ден до 54–58 часа седмично. Социалното законодателство регламентира не само работното време, но и хигиената и безопасността на труда. Всички работници се снабдяват с работнически книжки, а при нужда получават безплатни медицинска помощ и лекарства. Фабриците са задължени да имат фабрични лекари, стая за медицински прегледи и др.

Около 1880 г. надниците са от 4 до 8 гроша за обикновените работници. За ръчно предене на прежда се плаща по 6 гроша за стара ока. Към 1927 г. надниците на работничките варират от 30 за начинаещи до 45 лв. за редовните, а за работниците от 45 до 70 лв. На работници със специални дейности като огняри, машинисти, майстори, портиери, магазинери и др. се дават месечни заплати от 1200 до 5000 лв. и нагоре.

Работодателите, които водят помежду си конкуренция в цените на стоки-те, са много чувствителни при заплащането на труда и обикновено имат конфликти със своите работници, като последните често стачкуват. Такива стачки по онова време правят в Габрово и постоянно работниците в сливенските текстилни фабрики. В казанлъшката фабрика „Розова долина“ стачките са ряд-

кост, по спомени на Г. Стайнов – два пъти, а във фабриката на *Братя Стайнови* за целия период на съществуване няма нито една стачка на работниците.

Както се разбира, *Братя Стайнови* не водят конкуренция с цената на стоките, продавайки ги по-скъпо, като държат на качеството им. Съответно, за да изискват от своите работници по-съвестна и качествена работа, те ги заплащат по-добре. Обикновените надници на работниците са с 2–3 лв. по-високи от тези във фабрика „Розова долина“. Също по-високи са и заплатите на квалифицираните работници и майстори. Освен това за своите работници *Братя Стайнови* проявяват и други грижи. Всички работещи във фабриката в края на годината получават възнаграждение – 13-та месечна заплата, а понякога и 14-та. Също в края на годината работниците и работничките получават и натурално възнаграждение по 1 кг вълнена прежда и 3 м вълнен плат, нещо повече – както преждата, така и плата те изпридат и изтъкават от специално подбрани от тях материали, за да станат особено хубави.

Обособен е специален работнически стол, където работниците получават безплатна закуска и чай, а обедната храна заплащат на костуеми цени⁵. Приготвянето на храната, отоплението и кухненската прислуга са за сметка на фабриката. В обширния двор на предприятието също така има голяма зеленчукова градина и много плодове, които се предоставят на работническия стол безплатно.

Друг елемент от добрите условия на производствения процес са новите, светли и хигиенични фабрични помещения, а дворът на предприятието е истински парк с цветна градина, хубави сенчести алеи с пейки, статуи, басейни, чешми и т.н. предпоставки за приятна почивка. За работнички, които не са от Казанлък, има безплатни общи спални, а на много работници са дадени безплатни квартири с отопление и осветление.

Доживелите стари майстори калфи от ликвидираните гайтанджийски чаркове получават пенсия от фабриката и не мизерстват. Предприятието се отнася отзивчиво към нуждите и паричните затруднения на своите работници, като често им се дават аванси и заеми. Много от служещите успяват да си направят хубави нови къщи, подпомогнати от фабриката, дори инженерът на предприятието Д. Анчев успява да си построи две къщи.

В парка на фабриката има спортно игрище и голям плувен басейн, към който е включен тръбопровод с топла вода.

Следващият елемент от тази широко структурирана социална дейност на *Братя Стайнови* е построената в същия парк специална сграда за детска градина, състояща се от кухня, гардеробна, голяма стая за занимание на децата с 49 малки столчета и много масички. В сградата има и голямо спално помещение с 30 комплектовани легла с бельо и хубави одеалца, изработени от фабриката. Занятията с децата се ръководят от способната учителка Веса Думбалова, специално подготвена за ръководителка на детски градини. Децата на

⁵ Костуема цена – цената, образувана от производствените разходи, без печалбата [Български тълковен речник..., pass.].

работниците от фабриката се приемат безплатно в специализираното детско заведение и получават безплатно униформи с фабричния вензел. Приемат се и деца на работници от фабрика „Розова долина“, за които последната поема съответната част от техните разноски.

В Деня на светите Три светителя не се работи, а работниците получават надницата си. Вари се жито и се прави помен за починали стари майстори гайтанджии и работници от фабриката, а на обед се дава курбан и други гозби, питиета – вино, бира и др. За добро настроение се наема музика. Работниците прекарват целия ден във веселие, песни, хора и танци. Празнува се и 1 май. Понякога се дават самодейни вечеринки в големия салон на трапезарията. В забавите и празниците заедно с работниците участват и работодателите Стайнови.

В тази връзка Генчо Стайнов разказва следната любопитна история: *„След 9 септември моят брат Петко /Стоянов/ Стайнов беше министър на външните работи. На 13 януари 1945 (1946) г.⁶ аз бях със семейството си на вилата си в Боровец. Гостуваше ми и брат ми. Същата вечер ни дойде на гости Георги Димитров с жена си Роза. Те останаха и на вечеря. Георги Димитров се заинтересува от нашата фабрика и като му обясних какви грижи полагаме за нашите работници и, че никога не сме имали стачки, той се засмя и каза – „Значи сте затъпявали чувството за класова борба на работниците!“ Все пак аз смятам, че сме следвали правилен път“* [МИК – НИИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 35–37].

От позицията на днешното време тези придобивки, методи и начини на поведение за стимулиране, възнаграждение и грижа към работниците стават все по-неприемливи за голяма част от днешните „работодатели“. Всички факти описани по-горе изглеждат донякъде утопично от съвременна гледна точка.

• **Рекламата – предпоставка на успеха**

Братя Стайнови обръщат особено внимание на рекламата, за да наложат своите преди на пазара въпреки високите им цени. Те участват редовно в Пловдивския мострен панаир, където имат винаги голям и много добре художествено оформен щанд с отлично подредени и подбрани експонати. Тази задача през 1936 г. Братя Стайнови поверяват на художника проф. Дечко Узун. За постигането на по-голям ефект в представянето на широката гама от продукти, Стайнови използват електромотор за завъртане на кръгъл подиум с поставени манекени. Издава се специално списание за ръчни дамски плетива „БРАСТАЙ“ с много илюстрации за плетки и модни образци. Това списание се раздава безплатно на клиентите от магазините им за дребна продажба. Прездата на клиентите се опакова в специално напечатана амбалажна хартия. В някои списания за женска мода и домакинство, освен обикновените реклами, в специални пликчета към списанието се дават образци от ефектни мерино преди за ръчни плетива. Като една рядко срещана новост, която привлича по-

⁶ Предполагам, че Г. Стайнов е допуснал печатна грешка, вероятно гостуването е станало през януари 1946 г., тъй като Г. Димитров се завръща в България през ноември 1945 г.

гледа на купувача в онези години, са неоновите реклами на техните магазини в София, Пловдив, Русе и Стара Загора, както и на магазините на големи техни клиенти с надписа „Вълна Брастай“. Но най-голямата реклама на вълнените преди на *Братя Стайнови* е поддържането на високото качество, както на материала, така и на изработката и особено на цветовете, за които създават специална рецептура. Цветовете имат не само номера (над 500), но и характерни имена. Има отделни каталози и за ефектните преди „мерино фантези“, както и за предиите за бродерия. Тези каталози се раздават на големите клиенти и плетачи, по които те си правят поръчките [МИК – ННИ/д. Стайнов, Г. 1963, с. 49].

• *Стопанската дейност на „Братя Стайнови“ АД през Втората световна война и следвоенните години (1939–1947)*

Първата половина на разглеждания период (1939–44 г.) преминава напълно под знака на войната и дава своя отпечатък върху цялото българско стопанство. Текстилният бранш е особено засегнат от това положение.

Първата половина на 1939 г. преминава добре в производствено-стопанско отношение, поради взетите от управителния съвет „поуки от миналото“ за „редовно и обилно запасяване със суровини и материали“. За съжаление избухването на войната през втората половина на годината и взетите след това специални стопански мерки от правителството, водят предприятието до затруднения. В началото е поставена „възбрана“ върху 70% от наличната вълна на фабриката, което спъва нормалното производство и пласмент [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 2, л. 11].

Някои сурови материали, които *Братя Стайнови* поръчват през 1940 г. от чужбина, остават по местата си, поради затваряне на морските пътища. Възможността за тяхното получаване е съпътствано с много затруднения. Някои суровини и стоки окончателно са загубени и пропадат като доставки, поради задълбочаването на военните действия. Всичко това причинява на фирмата големи загуби. Производството на фабриката в Казанлък се поддържа благодарение на това, че се работи със смес от изкуствени текстилни влакна, доставяни от Германия и Италия. Това дава улеснения, особено при мериносовите материали, но също така води до изчерпване на всички запаси, чието подновяване както се вижда е невъзможно. През 1940 г. е реализирана чиста печалба от 3 996 778 лв. [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 2, л. 13].

През този период стопанските структури не могат да проявяват никаква частна инициатива. Сурова вълна се получава от Дирекцията на храноизноса в рамките на разпределението и контингентите, определени от МТПТ (Министерството на търговията, промишлеността и труда), като произведената преди да се разпределя също по наряд от министерството. За 1941 г. чистата печалба реализирана от дружеството е в размер на 5 484 343 лв. [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 2, л. 14].

През следващите 1942/43 г. вмешателството на държавата в стопанския живот и по-специално в индустрията се засилва. Продажбата на вълнени про-

дукти в магазините на *Братя Стайнови* е намалена до нищожни наряди. За да се направи възможно съществуването на тези магазини в София, Пловдив и Русе, се обръща особено внимание на вълнения трикотаж, който фирмата получава от сродното ѝ предприятие „Дядо Мраз“. Чистата печалба за 1943 г. е в размер на 5 268 348 лв. [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 2, л. 15].

Предвид ужасните и разрушителни бомбардировки на англо-американците върху индустриалната структура на България (особено в София) в края на 1943 и началото на 1944 г. стопанският живот е с изключително нарушен ритъм. *Братя Стайнови* прехвърлят част от софийската си дейност в Казанлък, за да осигурят частичен приход като печалба от своята дейност.

При въздушното нападение на 30 март 1944 г. над София изгаря напълно трикотаждната фабрика „Дядо Мраз“ на ул. „Лега“ с всички плетачни машини. Тази загуба *Братя Стайнови* донякъде успяват да тушират, отнасяйки я към техния фонд за възстановяване. Вследствие на въздушните нападения *Братя Стайнови* са принудени да евакуират стоката от магазина на ул. „Екзарх Йосиф“, първоначално в Новоселци, а след това във фабриката в Казанлък. Поради това софийският магазин не работи почти през цялата година.

Производството на фабриката също е смущавано от постоянните въздушни тревоги. С предпазна мярка са демонтирани значителен брой производствени машини и поставени на сигурно място. За запазване живота на работниците са построени две солидни скривалища.

Обществено-политическите промени след извършения преврат на 9 септември 1944 г. безспорно се отразяват върху производството на фабриката съобразно нуждата от повече производство. В стопанско-индустриален план се появява надежда от „възможно набавяне на суровини и спомагателни материали, резервни части и нови машини“. През годината продължават започнати строежи, монтира се щрайхгарната предачница, тъкачница и един допълнителен камгарен предачен асортимент. Въпреки смущенията от настъпилите събития, резултатът от отчетната година е задоволителен. Печалбата възлиза на 3 925 393 лв. [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 2, л. 18].

През втората половина на периода (1945–1947 г.) следвоенна 1945 г. протича почти нормално с големи условности на това определение предвид тежките обществени сътресения и оскъдица, при трудности за набавяне на суровини и спомагателни материали, машини, части и т.н.

Братя Стайнови полагат усилия за закрепване и засилване на производството с въвеждането на трудови норми. В това направление те срещат разбиране и сътрудничеството на своите работници и технически персонал. Печалбата на разположение на общото годишно събрание на акционерите за 1945 г. възлиза на 4 939 536 лв. [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 2, л. 20].

През 1946 г. работата в следвоенния период продължава при все още непреодолими трудности, характерни и за предходната година. Производството е изцяло в кръга на отпуснатите материали, преработвани с познатата вещина и усърдие от техническите кадри и работниците на фабриката.

Резултатът от индустриалната дейност на „Братя Стайнови“ АД за 1946 г. е по-специфичен и има своите нюанси. Дружеството оставя в резерв 3 511 049 лв. за изплащане на данък общ доход за следващата 1947 г. на база данъчен (облагаем) приход за 1946 г. Изплатена е и сумата от 1 708 872 лв. от печалбата за годината като данък военновременни печалби за минали години, съгласно последното към разглеждания период изменение на Закона за данъка върху военновременните печалби, с който се облагат вече изтеклите и приключени операционни години след 1942 г. при нови бази и проценти. На разположение на акционерите остава сумата от 1 475 283 лв.

Съответно намалението на печалбата от непредвидени и несъответстващи на стопанската година разходи утежнява положението на акционерите, разчитащи на по-големи дивиденди, за да посрещнат предстоящите си по-големи вноски по „еднократния данък“. За да се компенсира намалената печалба, управителният съвет на дружество „Братя Стайнови“ предлага на своите акционери да предадат на последното част от акциите си от Електрическо акционерно дружество „Победа“ – Казанлък. По този начин дружество „Братя Стайнови“ увеличава своя пакет от акции, което му позволява в бъдеще да обмисля комбинация за съвместна работа с ЕАД „Победа“ [ДА – Ст. Загора, ф. 46К, оп. 1, а.е. 2, л. 21].

Тези финансово-данъчни утежнения и още много други действия от страна на държавата през разглеждания период са предвестник и дават ясна индикация за приближаващия край на частната българска индустрия и стопанска дейност, настъпил с национализацията след 23 декември 1947 г. и налагането на тоталитарния комунистически режим през втората половина на 40-те години на XX век.

На 27 декември 1947 г. в 12.00 ч. по обед, след сигнал на фабричната сирена всички работници и служители са събрани в помещенията на *фабрика „Братя Стайнови“*. Двама представители на властта им прочитат заповедта за национализирането на предприятието и разясняват новия ред. Икономическият директор на фабриката – Димитър Венков⁷, предава ключовете на касата, след което двама работници с шмайзери изкарват Захари Стайнов, Димитър Венков, инж. Стоян Генчев Стайнов, инж. Димитър Анчев и Стоян Захариев извън фабричния двор. В началото на януари 1948 г. новите „собственици“ на предприятието връщат Д. Венков на работа, понеже са неспособни да се справят със счетоводството и касата. Дейността му продължава до средата на годината, след което е извикан на работа в София – Министерството на промишлеността в новоучредения Инспекторат за организирането, подпомагането и поставянето на „социалистически релси“ национализираните промишлени предприятия. Венков е назначен за инспектор по икономическите въпроси за Казанлъшкия и Карловския район, по протежението от Сопот до Твърдица.

⁷ **Димитър Венков** (1900–1996 г.) е зет в Стайновия род. Той е женен за **Еленка Хр. Стайнова** (1901–1977 г.), една от сестрите на Петко и Алекси Хр. Стайнови. Родословна схема – Стайнови.

Съставя т.нар. нарочни баланси за цялото имуществено състояние на всяко предприятие, служещи за основа на по-нататъшната дейност.

Такъв нарочен баланс („за активите и пасивите и цялото състояние“), Венков съставя и за фабрика „Братя Стайнови“, който служи за основа на „новото вече предприятие“ със сменено име – ВТК „Димитър Благоев“. През 1948–1949 г. Д. Венков посещава няколко пъти комбината, за да подпомага управата му до закриването на инспектората към министерството [МИК – НИ/д. Венков, Д. 1985].

През периода между двете световни войни на ХХ век *Братя Стайнови* се впускат и в допълнителни стопански дейности. Такива са: създаването на фабрика за шевни конци „България“ в Казанлък, която е пример за привличане на чужди капитали у нас; стопанско-търговското сътрудничество на Стайнови с текстилната фабрика „Рудолф Земан & Сие“ – Казанлък; дружество „Дядо Мраз“ и АД „Лондон“ в София. Тези инициативи допълнително развиват българската текстилна индустрия и са предмет на бъдеща статия.

С провеждането на национализацията в края на 1947 г. приключва стопанската дейност на *Братя Стайнови*. За съжаление трагичната времева цикличност в българската обществено-политическа история слага край, въпреки съпътстващите трудности, на този градивен период в родната частно-предприемаческа инициатива, може би характерна в някои аспекти със своя по детски наивен ентузиазъм, но и с градивната упоритост из друмищата на стопанските бури.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници / Archival sources

ДА – Ст. Загора – Държавен архив – Стара Загора, фонд 46К [Darzhaven arhiv – Stara Zagora, fond 46K].

МИК – НИ/д. Венков, Д. 1985 – Музей „Искра“ Казанлък – „Нова история“/ документи. Димитър Венков. Спомени за фабрика „Братя Стайнови“. София, 1985 (непубликуван ръкопис). [Muzey „Iskra“ Kazanlak – „Nova istoria“/ dokumenti. Dimitar Venkov. Spomeni za fabrika „Bratya Staynovi“. Sofia, 1985 (nepublikuvan rakopis).]

МИК – НИИ/д. Стайнов, Г. 1963 – Музей „Искра“ Казанлък – „Най-нова история“/ документи. Генчо Стайнов. 1848–1948 г. 100 години вълнено-текстилна индустрия в Казанлък. София: 1963 (непубликуван ръкопис). [Muzey „Iskra“ Kazanlak – „Nay-nova istoria“/ dokumenti. Gencho Staynov. 1848–1948 g. 100 godini valneno-tekstilna industria v Kazanlak. Sofia: 1963 (nepublikuvan rakopis).]

Публикации / Publications

Георгиевич, Г. 1997 – Г. Георгиевич. Захари Стайнов – един мил педант. – Текстил и облекло, 12, 1997. [G. Georgievich. Zahari Staynov – edin mil pedant. – Tekstil i obleklo, 12, 1997.]

Искра. 1944 – Редакция „Искра“. Смъртта и погребението на Петко Христов Стайнов. – Искра, бр. 477, 1944. [Redaktsia „Iskra“. Smartta i pogrebenieto na Petko Hristov Staynov. – Iskra, br. 477, 1944.]

Колинков, И. 1926 – И. Колинков. Впечатления и мисли за Казанлък IV. – Казанлъшка Искра, III, 49, 1926, 3. [I. Kolinkoev. Vпечатlenia i misli za Kazanlak IV. – Kazanlaska Iskra, III, 49, 1926, 3.]

Косев, И. 2019 – Иво Косев. Грую Петков Стайнов и неговите потомци – ярки представители на казанлъшкия род Стайнови. Родознание/Genealogia, XXIV, 3–4, 2019, 187. [Ivo Kosev. Gruyu Petkov Staiynov i negovite potomtsi – yarki predstaviteli na kazanlaskia rod Staiynovi. Rodoznanie/Genealogia, XXIV, 3–4, 2019, 187.]

Петров, А. 1936. – Александър Петров. Върху унаследяването на някои морфологични особености и производителни способности при кръстосването на местни с камволмериновски овце. София: Художник, 1936. [Aleksandar Petrov. Varhu unasledyavaneto na nyakoi morfologichni osobenosti i proizvoditelni sposobnosti pri krüstosvaneto na mestni s kamvolmerinosovi ovtsi. Sofia: Hudozhnik, 1936.]

Стайнова-Вушева Б. 1993 – Босилка Стайнова-Вушева. Кой е Маню Стайнов? – Бизнес Искра, 0017, 1993. [Bosilka Staiynova-Vusheva. Koy e Manyu Staiynov? – Biznes Iskra, 0017, 1993.]

Интернет базирани източници/ Internet Sources

Български тълковен речник... – Костуем. Костуема цена. – (<http://www.talk-oven.com/%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B5%D0%BC>, достъпен: април 2020). [Balgarski talkoven rechnik... – Kostuem. Kostuema tsena.]